

A SZÓHANGULAT RADNÓTI MIKLÓS KÖLTÉSZETÉBEN*

„mert annyit érek én, amennyit ér a szó
versemben s mert ez addig izgat engem,
míg csont marad belőlem s néhány hajcsomó.”

(Radnóti: Tétova óda)

Mielőtt a nyelvi anyagot vialatára fognánk, hallgassuk meg a legilletékesebbet: a költőt magát. Radnóti Miklós irodalmi tanulmányaiban több ízben kifejtette nézeteit a költői forma funkciójáról és a költői világszemlélettel való kapcsolatáról. Kaffka Margitról szóló értekezésében megállapítja, hogy az írónőt a szó kifejező értéke foglalkoztatja, azután beszél a nevek hangulatáról, és kiemeli, hogy a szavaknak lélekállapotot, kultúrfokot, egyéniséget hordozó jellege, „osztályjellege” van stíláriis szempontból. Mindez arra vall, hogy tudatos költővel van dolgunk, aki verseiben megválogatja a szavakat; hogy semmitől sem áll távolabb mint a „l'art pour l'art” csilingeléstől; hogy szavainak funkciója van: fogalmi asszociációival olyan képzettartalmakat s egyben hangulatokat idéz fel, melyek a költői szándékot a legmesszebbmenően kívánják kifejezni.

* Kőztudomású, hogy a szavaknak a jelentésfelidézéson kívül hangulatfelidéző szerepük is van. Ennek talán legkétségtelenebb bizonyítéka a szinonimák létezése. „A szóhangulat a szó jelentésének, lélektani alkatának szerves része”. (Fábián—Szathmári—Terestyéni: A magyar stilisztika vázlatá. EMNyF 1958.) A „valeur affective” azonban nemcsak pusztá szavak járuléka. Hangulata van a kifejezéseknek, képeknek, a szépirodalom „technikai” eszközeinek (verselésnek, sőt írásképnak), az alaktani és mondattani kategóriáknak stb. Nézetünk szerint tehát a „szóhangulat” nem csupán egy fejezete a stilisztikának, hanem eredményben felöleli az összes stilisztikai vizsgálatokat egy bizonyos szemszögből nézve.

Dolgozatunk elsősorban a szavak, kifejezések, eszközök konkrét hangulatfelidéző szerepével kíván foglalkozni.

I. Természetes szóhangulat

1. A szó fogalmi tartalmának hangulati értéke a szóhangulatnak általában legfőbb forrása. Költőnk egy-egy korszakában a pozitív, ill. negatív jelentésű és hangulatú szavak jelentéséből s az egy nagy csoporton belül elhelyezhető szavak expresszivitásának és minőségi színezetének különbözőségeiből sokszor szinte egész korszakára jellemző törvényszerűségeket ismerhetünk meg.

Zsengéiben még sokszor találkozunk az impresszionizmus melankólikus hangulatú szavaival: *emlékező, elfáradt, szegény*. Első köteteiben azonban már eredeti, modern hangot keres. Tolnai Gábor szerint (Kortárs 1958: 871 kk.) az első három kötetet a derű, az optimizmus hatja át. Kétségtelen, hogy sok versben pogány életöröm „harsog a fák közt”, a termékenység, a pogány (tegyük hozzá: álpogány) mámor dicsérete lázadás a kor kényszerű

* A szóhangulatra vonatkozóan irodalmunkban csak elméleti jellegű munkákkal találkozunk, a szavak hangulatát egy író munkásságában vagy akár egy műben eddig még egy dolgozat sem vizsgálta. Ezzel dolgozatunk fogyatékoosságait nem akarjuk menteni, csupán rá szeretnénk mutatni az esetleges módszertani bizonytalanság fő okára.

Köszönettel tartozunk Fábián Pálnak, Szathmári Istvánnak és dr. Radnóti Miklósnának észrevételeikért.

aszkezésével szemben (Lator László: Radnóti Miklós költői fejlődése. It. 1954: 259—274) — szókinccse is ezt igazolja: *nap, napszemű, öröm, tavaszi, kitavasodtunk, boldog* —, de nézetünk szerint ez az optimizmus korántsem egyértelmű. Radnóti szavainak fogalmi és hangulati tartalma az első két kötetben túlnyomórészt mégis a szomorúság.

*fulladt házakban
ágyazó asszonyok várnak ijedten
hazatérő, sötét embereikre.*

(Két groteszk)

Idézhetnénk még sok versét: pl. Italos ének (*meghalunk, szegény, sápadt, bánatok, a szél szegény*), Variáció szomorúságra (*fájdalmak kertje, könnyes folyók, zokogástól rengő réteken, sirás, sirtam, némán, szegény*). Lehet, hogy még a korábban észlelt, főleg impresszionista irodalmi élmények éreztetik itt hatásukat, de annyi bizonyos, hogy a kötetek öröme-érzése némileg erőszakolt, a költőnek nem igazi alapélménye a boldogság.

Különösen második kötetében használ vulgáris, sőt durva hangulatú szavakat: *kihányja, menj a fenébe véle, jótőgyű szűz angyalokkal, merész fenekét* stb. Az erotikus képzetek itt sokszor öncélúan, naturalista módon, némi kamaszos kiforratlan ízléstelenséggel is párosulva jelennek meg, részben az erőszakolt pogány termékenységkultusz eredményeként. Sokszor viszont reális társadalmi problémát kíván tükrözni az erotikus kép vigasztalan kegyetlenségével, pl. a kitaszított leányanyákét:

*várostjárt, nagyhasú lányok lesik
lassan kijelé kerekedő kölykeiket,
hogy tele combjuk közt liláraszorítsák,
mert mire is kell ma, kicsi melles lány
és legényke, gatyábfátyóls!*

(Keseredő)

Már a következő kötetében (Lábadozó szél) képes gyűlöletet, s valódi férfierőt érzékel-
tetni — nem durva, hanem erőteljes, néhol pejoratív színezetű szavakkal: *pejszinű ég, fojtsd el, őrvény, guta* (John Love, testvérem), *súlyosan, kemény fogaim közt, sül a férjkor napja alatt* (1932. május 5.). A forradalmi mozgolódás hangulatának megéreztetését szolgálja mindenütt a *szél, szellő* szó (Lábadozó szél). Ugyanebben a szellemben hasonlítja új verses kötetét fiatal, szállani kész madárhoz: „Csőre tőr. Hangja kés.” (Az Újhold ajánlására). Három remekbe szabott „pontos”, reális versben, éppen a szavak fogalmi tartalmából eredő hangulatnál fogva érezzük a föld alá szorított szocialista mozgalom erejét s hitét, és az ellenforradalom terrorját: „híven tüntet két pipacs, „szuronyos szellővel”, „piros hitét” (Pontos vers az alkonyatról), — „pipacsot lát”, „lángol”, „pipacspirossal zendüljön a világ” (Pipacs), — „szikrázva élesül a szó, mit lomb közt pirosan ejt a szél”, „fagy készül itt”, „alákerül kegyetlen a földi mozgalom”, „az új fő kidugja tőrét”, „sűrű lázadás”, „piros láng a lomb és int, hogy nem felejt” (Törvény).

Ahogy a költő körül elkomorul a világ, lassan-lassan behúzódnak szavai közé a rémület hangulatának kifejezői. Már harmadik kötetében is egyre inkább telítődik a táj az emberi rémülettel. Ezeken a tájakon a szél *feketén fúj*, „laposra rémült homlokkal álltak a fák”, a „kertekből eresz alá költöztek rémülten a rózsák”. 1933 után, érett verseiben egyre erősebb hangsúlyt kap a táj áthangolása egy-egy fájdalmat, borzongást kifejező szóval: „*fut macskatalpain a tompa fény*”, „oly megszokott immár a *félelem*” (Alkonyi elégia), „*felhőt ölték, vére hull az égen*” (Háborús napló), „a szikrázó Tejút porában a *halál* szalad s ezüsttel hinti be az *elbukó vad árnyakat*” (Aludj) stb.

Tudja és százszor megjósolta halálát. Az amúgyis megindító sorok halálhangulata számunkra annál teljesebb, mivel anticipációként hat ránk, élményünk a görög tragédia nézőinek élményéhez hasonlít. A magyar irodalomban ehhez fogható *utótagos hangulat-*

gazdagodást csak Petőfi vátesz-verseiben érzünk: „Az „ártatlan Robinzon” későn tudta meg, hogy „harsogó vadászat kél ellene, s az elbukó nap vérében ázva gyilkos és hallgatag vadászok hallgatónak.” „Hófehér enyészet dédelget, ringat s úgy emel fel, mint gyöngé pelyhet lassú szél, lassan és borzalmas kényelemmel.” A lassúság és a némaság kiemelése a lappangó halál kikerülhetetlenségét érzékelteti (Huszonkilenc év).

De ha saját sorsába bele is törődik, népe sorsa nem hagyja nyugodni. A fasizmus gyilkos háborúja ellen megtalálja a lázadó gyűlölet szavait (Lapszéli jegyzet Habakuk prófétahoz). A Töredék a legpesszimistább Radnóti-vers, szókincse teljes egészében a patetikus gyűlölet és megvetés hangulatát idézi: *elajlasult, kéjjel őt, tajtékozott, bejonták életét vad kényszerképzetek, besűgni, gyilkos, áruló, rabló, gyűlöltek, pestisest, rághatta szegyenében ökleit, megvadult, vigyorgott vértől és mocsktól részegen, átok, elvetélt, férges síri holtat, méregoldat, rettentő szavak.*

Az utolsó kötet, a *Tajtékos ég* művészetében a szó fogalmi tartalmának hangulat-felidéző szerepe egyre bonyolultabbá válik. A kor valóságát s az ezáltal kiváltott szubjektív reakciót a költő egységes hangulatisággal többé nem képes visszaadni. „Hangulatkeveredés” c. fejezetünkben beszélünk az ezzel kapcsolatban felmerülő kérdésekről.

2. A költő nagy hangulatkeltő szerepet szán a szó hangalakjának, a hangcsoportok kellemes vagy kellemetlen összhatásának, mégpedig rendszerint a jelentéssel konvergens módon. Már fiatalon is kitűnően érzeti szavainak hangalakján keresztül főlényes utálatát az őt „ragályos versei” miatt perbe fogó bírósággal szemben:

*Patogni s köpni szerettem volna,
mint a tűz, kit szikkadt emberek
ülnek körül fecsegő szalonnák és
várakozó kenyerek gyönyörével.
Köpködtem volna, mint a tűz, kinek
csak szalonnák fényes csöppje jut, mit
elforgat magán majd vicsorogva.
(1931. december 8.)*

Ebben a kötetben ismerkedünk meg Radnóti kedves szavaival, melyek majd sűrűn előbukkannak érett verseiben is, pl.: *merev, matat, tapad, galambok, motoz, szakállas, szuszog, lélegzik, lehell, fény, ragyogó, szellő, hallgatag* stb. Egy-egy szó a költő számára nagyrészt hangalakja miatt válik kedvessé. — Három utolsó kötetében forr ki végérvényesen a Radnóti-féle „modern idill”. A költő az idillikus hangulatot az oldódó, puha, játékos szavakból is sugározhatja: *pötytyenti, hullongó, tengelt az illat, fürge gonddal, gyöngé erdő* stb. Az „idilli” hangütés miatt Radnótinál nem ritka a kellemetlen jelentésű, de kellemes hangalakú szó sem (*halál, bánat, szomorú* stb.). Pl. a Szerelmes versben kellemetlen hatást csak egy szintagma kelt bennünk, jelentésével konvergenciában (*merev rétt*). Hasonló megoldások előfordulnak ugyan (*vicsorog, mocskos, merev füvek*), de kétségtelenül háttérbe szorulnak. A költő a zeneiséget azzal is segíti elérni, hogy váltogatja és színezi a vokálisokat (*permetegén ragyog által a kék*), s a Járkálj csak, halálraitélt c. versében igen szép példáját látjuk a költői „hangszimbolikának” — a megengedhető határon belül, a palatális és veláris magánhangzók művészi alkalmazásával. Az első szakasz képei a táj rémület-hangulatát árasztják. Figyeljük meg a sok mély magánhangzót:

*Járkálj csak, halálraitélt!
bokrokba szél és macska bútt,
a sötét fák sora eldőlt
előtted: a rémülettől
fehér és pápos lett az út.*

A második szakasz a kor kegyetlenségét hangsúlyozza. Zömükben illabiális, és palatális magánhangzók jelennek meg itt, az előző szakasz zöngés mássalhangzói helyett zöngétlenek (főleg réshangok) uralkodnak el, a hangcsoportok néha egyenesen kellemetlenek:

Zsugorodj őszi levél hát!
 zsugorodj, rettentő világ!
 az égről hideg sziszeg le
 és rozsdás, merev fűvekre
 ejtik árnyuk a vadlibák.

Nagyon sok versében találkozunk alliterációval (pl. Szerelmes vers), sőt szójátékszerű belső rímekkel is (pl. Hazafelé).

3. Mind a hangutánzás, mind a hangfestés hangulatfelidéző eszközével gyakran él a költő.

Villámok töre surran
 dörgés gurul le túlnan,
 de máris kékbe hull.
 .....
 Napfény *tehellget* rája,
 megég apró ruhája,
 s pucéran *jüstölög*.
 (Keserédes)

De a hangfestés nemcsak idillkifejező funkcióban szerepel, hangulatával a kor valóságát is segít érzékeltetni:

Apró veremben apró akna bú,
 méregtől *csillog*, *szétröppen*e, de
 már nem merészel.
 (Veresmart)

a két karom kitártam, mint félelemtől borzas
 madár *rebbenti* szárnyát, ha árnyék *leng* a kertben
 (Tarkómon jobbkezdeddel)

A hangulatfestő szavak itt elsősorban a szöveggörnyezet összefüggésében kapják sajátos hangulati értéküket.

4. Ha azt vizsgáljuk, hogy Radnóti milyen szófajokat kedvel, tapasztaljuk, hogy már távol áll az impresszionistákra jellemző nominális stílustól, legfeljebb a kifejező igeneveket szereti tömörségükért. Leginkább a mozgalmas, kifejező igéket kedveli:

A gyökérben erő *surran*,
 esőt *iszik*, földdel *él*
 és az álma hófehér.

Gyökér karján féreg *alszik*,
 gyökér lábán féreg *ül*,
 a világ *megfjérgesül*.

Föld alól a föld fölé *tör*,
kúszik s ravasz a gyökér,
 karja akár a kötél.

De a gyökér tovább *él* lent,
 nem *érdeklí* a világ,
 csak a lombbal teli ág.

Azt *esodálja*, *táplálgatja*,
küld néki jó ízeket,
 édes, égi ízeket.
 (Gyökér)

Az igehasználásban sem jut el a modorosságig, közbevegyíti egy-egy nominális szerkezetet (pl. Gyökér: 3. és 6. sor). Általában egészséges arányban osztja el az igéket, névszókat, határozószókat s ebben talán bizonyos költői realizmus fejeződik ki. Az ige-többlet dinamikusabbá, élénkké, sőt nyugtalanabbá teszi stílusát.

5. A szavak rövidsége és hosszúsága is szerephez jut Radnóti költészetében. A rövid tőszavaknak sokkal pregnánsabb hangulatuk van, mint a hosszú, többszörösen képzett szavaknak. Radnóti ezt az eszközt is a mondanivalónak megfelelően választja meg. A patetikus vagy élégikus hangulatot sokszor a hosszú szavak súlyával éri el:

Mióta készülök, hogy elmondjam neked
szerelmem rejtett csillagrendszerét
(Tétova óda)

De rövid szavakat használ játékos verseiben és erős indulattól eltelve is:

Ételem
italom
keserű
Kormozz be
talpig te
jekete düh!

(Lapszéti jegyzet Habakuk prófétához)

(Noha ezeknek a szavaknak a zöme is háromszótagos, mégis rövidnek hatnak, mert időtartamukat tekintve főleg rövid szótagokból állanak!)

II. Képzettársulások szóhangulat

1. Radnóti kevés nyelvjárási szót használ (*gatyábafütyülős, meztélábas, térgyei, módos, szerelmes*). A korai kötetekben — nagyrészt itt fordulnak elő — a pogány termékenységkultusz „népi” gyökereinek hangulatát igyekszik szuggerálni a nyelvjárási szavakkal, érett verseiben legfeljebb csak megcsillantja ezeket, ahogy a festő kever ki egy-egy ritkább színt a palettáján. Ritkaságuk és szövegösszefüggőségük az idillben inkább a játékos hangulat keltését szolgálja.

2. A csoportnyelvi szavaknak nagyobb szerepe van költészetében. — Hangot kap a gyári szakszókincs, bár sokkal kisebb mértékben, mint József Attilánál (*műszer, áttétel, szíjak, gép*). József Attilán kívül Radnótinál jelenik meg a munkásmozgalom nyelve — főleg 1930 és 1933 közt írt kiadatlan politikai verseiben (*elvtársaim, tőke, proletár, agitálni*). Mindez nem válik nála egységes költői nyelvvé, mint József Attilánál, szövegösszefüggésükben a szavak sokszor bizarrul hatnak. — Szerepel Radnótinál a durva hangulatú argó is (hajnal *dumái* párkányról verebeknek, *duma, ricsaj*). A csoportnyelvi szavak egyrészt a nyelvi gazdagodást szolgálják, s ezzel együtt a hangulattartalom gazdagodását. Másrészt — s ez a fontosabb — a kommunista mozgalommal rokonszenvező költő a szakmai szavakkal a munkások környezetét, a mozgalmi szavakkal magukat a szocialista eszméket idézi, mégpedig sikeresen. Ugyanezt már nem mondhatjuk el ilyen egyértelműen az argóról. A költő szándéka kétségtelenül az volt, hogy a harcos proletárerőt idézze a maga realitásában, de az olvasó sokkal inkább a „jasszok” perifériájáról valónak érzi az argó-szavakat. — A háborúban Radnóti nyelve a hadi szókinccsel gazdagodik. Ez részben a modern technika (*repülő, bombák* stb.), részben a deportációval kapcsolatos szókinccs (*táger, szögesdrót, lepecsételt marhakocsik* stb.) miatt nem azonos a régebbi katonai csoportnyelvvél, jellegzetesen második világháborús jelenség.

3. Ha a stílusrétegek szerint vizsgáljuk Radnóti költői nyelvének hangulatát, meg kell állapítanunk, hogy elsősorban költői szavakat használ. E szavaknak költőiségét főleg a szöveggörnyezet és a szó hangalakja befolyásolja!

Mert hó ragyog kint és pehely
szőszös pehelyre szálldos újra,
féhérre hófehér.

Az utcai csenden át gyerek
piroska orráról beszél
sok gyöngyös szippánás.

(Decemberi reggel)

Teljes értelemben vett, hagyományos költői szavak archaizáló szerepet játszanak. Mint a modern költők általában, igen sok köznyelvi szót használ.

Oly félelem nélküli így az *életünk és egyszerű*
mint a *papír*, vagy a *tej* itt az *asztalunkon*
és kegyetlen is,
mint mellettük a lassútekintetű *kés*.

(És kegyetlen)

Tudományos stílusrétegből vagy a publicisztikából igen kevés szót vesz át — jórészt már köznyelviessé vált formában (pl. *valóság*, *értelem*, *öntudat* filozófiai kategóriákból lettek ismét köznyelvi, a *politika* szó elsősorban a publicisztika szava). Szókinccs és hangulat-tartalom tekintetében mindezzel a bonyolult modern valóság hű kifejezését szolgálja a költő. De a vers nem laposodik el soha, a költői hangulatot a választékossággal és kellemes hang-hatással biztosítja, s így nem fél sok köznyelvi, sőt félig-meddig durva, familiáris kifejezéstől sem (harcosan járt a szánk, jó pizsmogás, *jarotva*).

4. Radnóti kevés idegen szót használ (pl. *emigrát* — egy mozgalmi versében, pontos magyar megfelelője a szónak ma sincs, vagy *szérum* egy orvoshoz szóló versben). Az idegen ország- és városneveket elsősorban a környezetfestésre használja.

Az *Il faut laisser* . . . c. vers Ronsard-t idézi, a ronsard-i hangulat radnóti utánérzése. A francia betoldások tehát elsősorban irodalmi reminiscenciákat keltenek, s hangulatuk erősíti, alátámasztja a költemény mondanivalóját. Az amelioratív melankólikus hangulatot a szövegkörnyezettel is segíti érzékeltetni a költő.

két meztelen bokor mélán utánam bámul,
úgy látszik ért a táj egy kissé franciául;
il faut laisser, — mereng a tölgyfa is szavalva
s egy fáradt makkot ejt a gőzölgő avarra . . .

Pár nappal halála előtt, a legutolsó sorokban Radnóti művészete a végsőkig leegyszerűsödik. Az egész vers a költő hihetetlen objektivitását, hű krónikás-voltát tükrözi. Pontos, reális, első látásra szinte állásfoglalás nélküli, elfásult szavak. A gyilkos nem magyarul szólal meg, a német mondat a reális környezetfestésen kívül is pejoratív hangulatot áraszt (aki ért németül, annak számára különösen!), mert a két világ teljes különállását, egymással szemben való értetlenségét fejezi ki. Másrészt tetemreihívó jellegű — így érződik kimondatlanul is, hogy a pusztításért ki a felelős.

Mellézuhanam, átfordult a teste
s feszes volt már, mint húr, ha pattan.
Tarkólövés. Így végzed hát te is, —
súgtam magamnak, — csak feküdj nyugodtan.
Halált virágozik most a türelem. —
Der springt noch auf, — hangzott fölöttem.
Sárral kevert vér száradt fülelem.

(Razglednicák 4.)

Hangulatunkat kétségtelenül befolyásolja a kifejezés hangalakja. A magyar fül számára a német beszéd (hacsak nem szokott hozzá) kevésbé jól hangzik, mint pl. a francia, erős mássalhangzótorlódásai miatt. Ez a fenti kifejezésre is jellemző.

5. Különösen útkeresése idején használ Radnóti *neologizmusokat*, szavakat és szó szerkezeteket egyaránt: *tanítástok magatokhoz* az asszonyokat, *zajgatták őket, zuttyanó, megeste őket* a langyos trópusi eső, *összekocódtak* (a. m. 'szerelembe estek, ölelkeztek') (Ének a négerrel, aki a városba ment). Később erősen megfogyatkozott a neologizmusok száma. Újszerűségük, szinte kihívó hangulatuk a költő új, nagyszabású, lázadó mondanivalójához simul, de Radnóti nyelvhasználatában mégis modorosabbnak érezzük, mint Adynál, részben talán azért, mert ami Ady fellépése idején bátor költészeti újítás volt, a harmincas években már megszokottá vált, részben pedig egyéniségük, költői alkatuk különbözősége miatt.

6. Néhány példában már fentebb is láthattuk, hogy a szövegösszefüggés hangulati értékét nagyszerűen aknázza ki a költő. Egy-egy szó a szövegösszefüggésben teljesen ellentétes hangulatot is kaphat, pl. az egyébként könnyed *kacér* szó: *szegény kacér szemünket* (Italos ének). A szó fogalmi és hangulati köre kitágulhat, pl. *fiatal*: 'új, jövőd, haladó, forradalmi'. (Tolnai Gábor szerint először Illyés Gyula használta így a szót; i. m.)

De híred jövő, *fiatal* korokon
vonul át égi fényeknél fényesebben

(Kortárs útlevelére)

Figyeljük meg egy szó részleges hangulatváltozását a szöveggörnyezet hatására. Korai verseiben a pogány életöröm kifejezője a *nap* (*naptestű* szűzek, *napbadobált* csókjaink). De már a Lábadozó szél c. kötet egyes verseiben nem árasztja a szó a derű hangulatát:

karold, mert
nyár van és fölcsókolja egy délben
a *nap* s egyedül maradsz szeletlen
a széllal feketén föltoronyodva!

(Fogaid ne mossa panaszszó)

Vagy még inkább:

hasrafeküdt utakon itt a *napfény*
és nagyokat mélázva vakarja farát

(Szél se jár itt már)

Az „élet-pólustól” éppen a „halál-pólus” felé közeledett a szó hangulata. Az első példában szinte a kegyetlen végzet, a másodikban a tespedt nyomorúság megszólaltatója, csak egy vonás közös bennük: az embertelen közöny. Erre alapot a szó fogalmi tartalma ad, hiszen a *nap* — tőlünk távoli bolygó, „lélektelen” természeti hatalom. Ez a szemlélet bukkan fel néha a késői kötetekben is:

s az *elbukó nap* vérében ázva

(Huszonkilenc év)

Harmattal rívó hajnalok szaladtak
a *néma nap* felé

(Emlékeimben)

A szó hangulatához itt a rémület-motívum járul hozzá.

De derűsebb környezetben a szó derűs hangulatával találkozunk: *fröccsen a napfény*, és a hagyományos szimbólum átvevésével is: férfikorom *napja*. Késői verseiben is inkább fordul elő a *nap* életet adó, melengető hangulattal (ez is a szó fogalmi tartalmából következik!), mint részvétlen, közömbös vagy kegyetlen természeti erőként, ahogy példánkban szerepelt.

Itt kell megemlítenünk az egyszerű, köznyelvi, semleges hangulatú szavak erős érzelmi hatást hordozó jellegét. A Lábadozó szél c. kötetben jelenik meg a realitás (Férfinapló-ciklus). A reális élménytartalmat egyszerűsödés, rövid tömondatok, egyszerű szókapcsolatok, egy-egy ☉ hangulatú szó kíséri.

A Tajtékos ég c. vers első, kísérteties sorát a ráűtő egyszerű sor megmagyarázza, s hangulatilag kimélyíti:

Tajtékos égen ring a hold,
csodálkozom, hogy élek.

A vers különös szépségét az utolsó két sor „elpróziaiosodása” adja meg, a közömbös hangulatú szavak rendkívüli súlyt kapnak:

A holdra tajték zúdul, az égen
sötétzöld sávot von a méreg.
Cigarettdát sodrok magamnak,
lassan, gondosan. Élek.

Ez a leegyszerűsödő point már korábban, a Meredek út egyik példányára c. versében is megtalálható. Itt a strófák terjedelme egyre csökken, a modern asszociációk fogynak, s az egyszerű, dísztelen (anticipációként ható) szavak, a fasizmus ideológiáját jellemző paradoxon mindennél hatásosabban ébresztenek a megrázó valóságra:

S higgyétek el, higgyétek nékem el,
joggal legyen az óvatos gyanú!
költő vagyok, ki csak máglyára jó,
mert az igazra tanú.

Olyan, ki tudja, hogy fehér a hó,
piros a vér és piros a pipacs.
És a pipacs szőszöske szára zöld.
Olyan, kit végül is megölnék,
mert maga sosem ölt.

Ez az eszköz igen jellemző Radnóti-ra (pl. Álomi táj, Majális, Sem emlék, sem varázslat, Ó régi börtönök).

7. Ha a szövegösszefüggés hangulati értékét figyelembe vesszük, nyomban felmerül a költő által alkalmazott képek ill. képsorozatok hangulati értékének kérdése is. A hangulatot elsősorban a szavak fogalmi tartalma biztosítja, de a szövegösszefüggésen belül az egy képbe olvasztás minőségi többletet jelent hangulati szempontból is.

A fiatal költőről állapítja meg Koczka Sándor: „Versszerkesztése expresszionista, nem az eleven képek belső logikájára, hanem a szavak és kifejezések hangulatának különös változásaira épül.” (Előszó R. M. verseihez és műfordításaihoz, megj. 1954.) Elemezzünk egy ilyen képburjánzást:

Szakadt, dúlt ajkunk között forgó
feszülő szavaink is csókká
gömbölyödve bújosnak itt a
díszes pillák között egymásba-
akadt csodáló szemünkben és
elhalnak hang nélkül; amire
születnek az cifra ajándék,
zoltáros látás és tudós csók
terebélyén sárga rigóknak
szárnyas, csattogó ölelése.

(Az áhitat zoltárai)

Az egész szakasz a szerelem mélységét, teljességét hivatott kifejezni a képek zuhatagával. Ez a szakasz első felében egyetlen nagyobb képpé olvad: a kimondatlan szavak úgy tükröződnek az egymásra néző szerelmesek szemében, mintha csókok lennének. A nagy képen belül önálló életet élnek az egységes kis képek: *szakadt, dúlt ajkunk* — erotikus, szinte fájdalmas hangulat, *forgó, feszülő szavaink* — nehézkesség, erőfeszítés, *csókká gömbölyödve bújosnak* — erotikus, *díszes pillák* — mesterkétebb, stilizált hangulat, *elhalnak hang nélkül* — szép kifejező megszemélyesítés, a kimondatlanság, sőt a kimondhatatlanság érzékeltetésére. A szakasz második fele már nehezebben elemezhető. Három nagyobb, egymással párhuzamban álló, de eléggé összekapcsolhatatlan képpel festi a költő, mivé lesznek, „mire születnek” a

kimondatlan csókos szavak: *cifra ajándék* — a „cifra” szó hidegebb, stilizáltabb hangulatot kölcsönöz jelzettjének, *zsoltáros látás* — biblikus hangulatú kép, valószínűleg a két szerelmes egymásban való hitét, s e hit által megvilágosodását kívánja kifejezni; végül egy nagyobb kép — több kisebb kép láncszerű füzéréből —, mely expresszionista összetettségével, az egyes szavak egymástól teljesen eltérő hangulati értékével, össze nem illésével az „izmus-költészet” korlátait villantja fel: *tudós csók* — *csók terebélyén* — *terebélyén sárga rigóknak szárnyas csattogó ölelése*. A csattogva ölelkező rigók képe érzésünk szerint mesterkéltén, hidegen adja vissza a szerelem emberséges hangulatát. A szavak mögött végül nem látunk semmit, mivel egyszerre túl sokat kellene látnunk, a kép keltette *hangulat absztrakttá vált*, alig érezzük mögötte az élő embert. A szavak hangulata a korai versekben sokszor fülledtséget, keresettséget sugároz (*holdas gond, napszemű távol, töröttre ápolta szép szádát, nyíló öleiben ring a füvek jütyökbe jakadása, csipkésen kíséri sóhajod stb.*)

A Lábadozó szél c. kötetben a keresett, groteszk képeknek már jelentős hangulati tartalmuk van, s ez nem utolsósorban a kimondatlanság, a „sejtetés művészetében” rejlik.

Talán vihar jön, mert
simul hálásozva a borz víz,
széttette a csőnd a lábát
az út fölött és harcos
zajokkal készül marakodni!

(Férfinaptó)

Említettük más összefüggésben, hogy az érett költő három utolsó kötetében alakul ki jellemző, egyéni hangütése, a „modern idill”. A vers idilli hangulatát apró, mozaikszerű képecskéknek is köszönheti, ezek nemcsak kidolgozottságukkal, befejezettségükkel hatnak — a költő modern eredetisége a szokottnál „idegesebb” technikában, *bizarrabb képzettársításokban* nyilvánul meg. Az idillikus versek jelentős stiláris eszköze még: az absztrakt fogalmak és a természeti jelenségek „átlelkesítése”. Ezt a kifejezést tudatosan használjuk, mert érzésünk szerint többről van itt szó, mint szokványos megszemélyesítésről. Az idilli képecskének általában nem húzódnak végig a versen vagy akár több soron, mint az allegória egy fajtája, legtöbbször felbukkannak s szétpattannak, mint a szappanbuborék; általában nem hordoznak rejtett gondolatiságot, nem tágulnak szimbólummá. De előfordulásuk aránya, sokszor elkápráztató s mégis oly könnyed színjátékuk arra enged következtetni, hogy maga a költő az, aki „belelátja” a lelket a környező dologi világba, a költőben valóságos pantheisztikus szemlélet születik meg, s az átlelkesítés művészi eszköze nem rafinált költői fogás, tudatos kiszámítottság, hanem adekvát kifejezője a költő hangulati élményének. *A trópus itt nem elsősorban szemléletet, hanem szinte kizárólag hangulatot kíván érzékeltetni: tapsolva szétfutott a zápor, a környék szuszog, kövér fényesség hintál, bomlik a hőség s imbolyog* (Hőség), *körül minden figyelmesen földáll, mindent elhord a szél s a kert haját hosszú ujjakkal hosszan húzza ki* (Július), *tépkednek lombos faszorok, megbú a fázós kis meleg, nedves hajjal futkároznak mezélábas záporok, egy szellő felsikolt, apró üvegre lép s féltábon elszalad* (Naptár), *a nyír ezüstös ingben immár avarban kószál* (A mécsvirág kinyílik) stb. Ez a játékos hangulat azonban ritkán jelentkezik ilyen tisztán, önmagában. A fájdalom kifejezésére pl.: *zizegve bomlik bánatom*. A kor hangulatát misem tudja jobban megeleveníteni, mint egy-egy ilyen kép: *éjjél van, összebomlik ép siralmas szerda és hitvány csütörtök* (Éjjél), vagy: *tiszta szobámon átúszik a förtelmes Politika*. Mindezek az eszközök József Attila művészi eszközeire emlékeztetnek, anélkül, hogy eredetiségüket kétségbe vonhatnánk. Átlelkesítéssel József Attilánál is találkozunk, de Radnóti alaphangulata a megváltozott korviszonyoknál s főképp eltérő egyéniségénél fogva más.

Természetesen nem akarjuk Radnóti képalkotó művészetét teljes egészében a fent elmondottak szerint értékelni. Ha a költőt magány gyöttri, különös, rideg képek születnek (Férdivers). Kétségbeesésének néha irracionális hangulat a tanújele:

A világot már nem érted,
s nem tudod, hogy téged itt ki értett.
Esni kezd s a sarkon egy
kővér asszonnal *trécsel* egy
kísértet.

(Hajnaltól éjjelig)

A modern asszociációk, meglepő képzettársítások bizarrsága (akár egy szintagmán belül) a szó fogalmi vagy hangulati tartalmának és a szövegkörnyezetnek a divergenciájából fakad: *hosszúszerű fájdalom . . . hajladoz ; kezén őszinte illatokkal* (az anyaföld). Ezek egyébként a szinesztéziás, képzetkomplikációs jelzők rokonai, de modernebb formában, mert az adnominális szintagmának *csak egyik tagja* sorolható valamilyen konkrét érzékterülethez, a másik éppen absztraktságával kelt meghökkentő hatást. Funkciója éppen ez: pánikot, lázadást, vagy a kor összetett valóságát éreztetni.

A Száll a tavasz c. vers első részében allegória kelt bennünk hangulatot. Első szakasza gyönyörű, idillikus, antikizáló tavaszi kép, de az idillre nyomban ráfelel az ellentét:

Száll a tavasz kibomolt hajjal, de a régi szabadság
angyala nem száll már vele, alszik a mélyben, a sárga .
sárba fagyottan, alélt gyökerek közt fekszik aléltan . . .

A vers harmadik szakasza viszont egyetlen lázongó kiáltás a szabadság angyalához, a róla elfeledkezett emberekhez. Bizarr ellentétekkel, riasztó szókapcsolatokkal rázza meg az olvasót:

Néma gyökér *kiabálj*, levelek *kiabáljatok* éles
hangon, tajtékszó kutya *zengj*, csapkodd a habot, hal!
rázd a sörényed ló! bömbölj bika, *rijj* patak ágya!
ébredj már aluvó!

Nem véletlen, hogy a vers képszerkesztési technika tekintetében is két részre oszlik (1—2, és a 3. szakasz). A negatív, alélt valóságot a melankólikus allegória — tehát a költők régi, megszokott eszköze fejezi ki, a lázadást pedig a modern asszociációk sora. Az egész szemlélet az idilliből nőtt ki, csak valami fájdalom-eltorzította formát öltött.

Ahogy egyre patetikusabbá válik az utolsó kötetben Radnóti nyelve, ahogy szó-kincsben és hangulatilag gazdagodik, szimbólumszerűen alkalmaz modern tudattartalmú képeket. A csecsszópókban *megnő az értelem, a valóság, mint megrepedt cserép, nem tart már formát* (Ő régi börtönök). További fokon az idilli jelzőkkel összekapcsolva tágul a fogalom, a kép egységesen a modern idill hangulatát árasztja, a sajtáságosan „radnótis” hangulatot: *szép, könnyűléptű szívében megerem az érett és tűnődő kevésszavú alázat* (Sem emlék, sem varázslat).

8. Az archaizálás hoz szívesen nyúl Radnóti, de sosem a korábrázolás kedvéért, hanem valamilyen hagyomány szentelte törekvés hangulati alátámasztása végett. Az elszabaduló kegyetlenség világában az elszigetelt, pusztulásba sodort költő a haladó hagyományokba kapaszkodik, hogy egy boldogabb korba mentse át a tiszta humánusot. Háromfajta archaizálással találkozunk: a bibliai nyelv, az antik vers és a XIX. századi pátosz éreztetésével az ószövevségi harag, a görögös derű és szépség, s a megalkuvás nélküli szabadság-szeretet kifejezésére. De ezekben a versekben ritkán találunk kifejezetten archaikus szavakat, fordulatokat. Radnóti nem idéz, hanem emlékeztet! Ezt pedig nem annyira a régies szavak, kifejezések lemásolásával éri el, mint a vers egészének szellemével, tartalmi és formai jellegével.

Egyik legszebb költeményét (Hispania, Hispania) vörösmartyas pátosz szövi át:

Madárjő se szól, az égből nap se tűz,
anyáknak sincsen már fia,

csupán véres folyóid futnak
tajtékosan, Hispánia!

A *madárjió* szón kívül régies szóval vagy kifejezéssel nem találkozunk, de a retorikus mondat-szerkesztés — a körmondat első fele három párhuzamos tagadás, második fele hatásos ellentét, és vocativusban végződik, a tömör szókapcsolás az archaikus hangulatot ébreszti. Ez a Vörösmartyt idéző hang jelentkezik a Csütörtök c. versben is, mely csodálatos ötvöződése a napi-hírnek s a pátosznak:

New-Yorkban egy kis szállodában
hurkot kötött nyakára T,
ki annyi éve bolyg hazátlan,
tovább bolyonghat-é?

Kiálthat-é a végtelen előtt,
ha véges útja véget ért,
a hontalan vagy láncon élő
kiálthat-é az életért?

A pátoszt nemcsak a retorikus kérdés ébreszti, hanem a XIX. század klasszikusainak súlyos szavai (*végtelen, véges, hontalan, hazátlan, láncon, hon*), az ún. „költői” szavak, és az enyhén archaizáló alakok: *bolyg, -é*.

A Nyolcadik Eclogában bibliai reminiscenciákat találunk. Az ószövetségi próféták vad haragja sűrűsödik bele a munkatáborban, a költő halála előtt két hónappal írt versebe. A bibliai hangulatot keltik fel bennünk a találó archaizmusok, vagy az archaikus szellemet sugalló szóválogatás: *a harag teli zsákja valék én, Ninivé buja városa, úgy is lőn, szózatok, jene sáskák; rabbi, ki bétöltötte a törvényt*.

A görögös szépségeszmény, a humánus idilli békéjének hangulatát adja vissza a költő antik vagy antikizáló kifejezésekkel: *széptestű, nemesivű szép görög urna, fehérfogú barna halászok* (Harmadik Ecloga). De az antik kifejezések hangulatának vizsgálata már átvezet a verselés hangulatának problémáihoz.

9. A verselés hangulatkeltő erejét is érdemes megfigyelni. Az izmusok hatása alatt pályája elején főleg szabad verseket ír. De Radnóti szabad verseiben is ott bujkál az időmérték, mint Füst Milánéiban. Nem találunk rímet, előre megszabott verslábakat, de mindez jóformán fel sem tűnik, annyi zeneiséget hallunk ki a sorokból.

Szöke, pogány lány a szeretóm, engem
hisz egyedül és ha papot lát
rettenve suttag: csak fű van és fa;
nap, hold, csillagok s állatok vannak
a tarka mezőkön. És elszalad. Por
boldogan porzik a lábanyomán.

(*Pirul a naptól már az őszi bogoly*)

(Az első sor úgy indul, mint a hexameter. A második hexameteres clausulával végződik. A harmadik: majdnem tökéletes alcaicus enneasyllabus — egy töltelék szótag rontja csak el. Az ötödik: majdnem jó alcaicus decasyllabus, a hatodiknak csupán a végéről hiányzik egy szótag, hogy teljes alcmani sor legyen.)

A félig rejtett időmérték miatt valamilyen fegyelmet, vágyódást érzünk a rend után a kísérletezések közepette. S ez a rend — a világban fokozódó rendetlenség ellenhatásaként — meg is születik az érett költő verseiben. Visszatér a kötött formákhoz. Természetesen nem ismétli önmagát, variálja a ritmus- és rímlehetőségeket, de érdemes félfigyelnünk mégis kétfajta verselésére. Az előbbi fejezetben más szempontból megvizsgált vörösmartyas pátoszú versek külsőleges megformálása is a Vörösmarty-versformák hangulatát idézi. Négysoros *jambikus* szakaszok, félrím, a páratlan, ill. páros sorok szótagszáma azonos, de egymástól különböző. A késői patetikus versek is a XIX. századi magyar költők által legszívesebben használt *jambikus* formákban születnek (Csodálkozol barátném, Tétova óda, Nem tudhatom). Ugyanezt az egyetemes humanista jelleget tükrözik az *antik* versformában írott költemények

is. Az antik vers formájába az utolsó másfél évezredben még külön is beleivódott valami gazdag hangulati többlettartalom: ha a modern költő antik verslábakban énekel, mögötte érezzük szinte mindazt a sok költőt, aki Homérosztól fogva a lanthoz nyúlt — természetesen ez hitvány tartalomnál nem sokat jelent. De számunkra, magyarok számára, akiknek a *haladó* romantika Berzsenyi, Vörösmarty versein keresztül ókori reminiscenciákkal keveredve jelentkezik, s az ókori költészet „magyarrá válása” napjainkig folytatólagosan követhető, még többet jelent az antik versforma, mert a XIX. sz. klasszikusainak élményét is állandóan ébren tartja. Ezt a gazdag hangulati tartalmat fejezi ki a Nyugtalan órán c. vers, alkaioszi strófákban — Horatius és Berzsenyi kedves versformájában —, szép, allegórikus ellentéteivel: *magasban életem — most völgybe zárod; sziklák jölttem, távol a fényes ég — a mélyben élek néma kövek között*; archaizáló pátoszával: *tört fiad, ó hazám! antik ízű szavaival: sziklaszél, vissza-dalolja, néki, nagyranövő fiak és leányok.*

Az idillköltő Radnótihoz a bukolikus Vergilius áll a legközelebb az ókorban, de a Radnóti-eclogák költői realitásban túlszárnyalják a mestert. Legtöbbjük hexameterben íródott. Zolnai Béla a hexameter hangulati hatásáról szólva kifejti, hogy a ceruza megfordítja a ritmust, az addig ereszkedő volt, s most inkább emelkedő jellegű. Szerinte ez a jelentéssel konvergens. (Szóhangulat és kifejező hangváltozás. Szeged 1939.) Ez a magyarázat kellő példával nem támasztható alá; a hexameter „nekiiramodását” kielégítően magyarázza, hogy az ötödik láb kötelezően daktilus. — Radnótinál azonban a pillanatnyi szünet sokszor maga is eltolódik, mert a modern hexameter nem rögzíti ugyanarra a helyre a ceruzát (penthémimerész), mint a hellénisztikus—latin gyakorlat, másrészt igen sűrűn alkalmazza a daktilusokat, úgyhogy általában a sor végét nem érezzük gyorsabb menetűnek, mint az elejét. Így a Radnóti-hexameter legtöbbször nem önmagában zárt, kiegyensúlyozott kis egység, így adódik a klasszikus nyugalommal ellentétes, modern, „ideges” hangulata. (Csupán a Harmadik Eclogában, s a Száll a tavasz c. versben ragaszkodik következetesebben Radnóti a penthémimerészhez.)

Este van, egy nappal rövidebb, lásd, újra a fogság
és egy nappal az élet is. Alszik a tábor. A tájra
rásüt a hold s fényében a drótok újra feszülnek,
s látni az ablakon át, hogy a fegyveres őrszemek árnya
lépdel a falra vetődve az éjszaka hangjai közben.

(*Heledik Ecloga*)

10. Radnóti tudatosan kelt hangulatot az írásképe is. Korai verseiben rengeteg felkiáltójelet használ, sokszor indokolatlanul, ami örömrzésének erőszakoltságát érezteti. Később mértéktartóbbá válik, mivel hangja is elégikusabb lesz. Az interpunkció használata intellektuális. Noha egy-két fiatalabb korában írt verse hanyagabb központozású, teljesen sosem számúzi az írásjeleket. A tudatos primitívkedést kerüli. Szereti a gondolatjelet s a kettőspontot.

Kifejező a strófatördelése: a Lapszéli jegyzet Habakuk prófétához, s a Bájoló rövid sorai az előbbiben a felszakadozó düh ütemét, az utóbbiban a játékos-varázsos légkört festik.

Az Erőltetett menet c. versnek már az írásképe is az erőltetett menet hangulatát szuggerralja. A vers felsorontként, a ceruzánál el-ellankad, ezt érezteti az üresen hagyott hely, a „beszédes csönd” (vö. Zolnai Béla: A beszédes csönd, uő: A látható nyelv. Nyelv és stílus.).

Bolond, ki földre rogyván   fölkel és újra lépked,
s vándorló fájdalomként   mozdít bokát és térdet...

Ezt az eszközt nyilván a középkori német költők sugallták Radnótinak, aki maga is lefordított több hasonló beosztású és ritmusú verset, köztük az *Erőltetett menet* hangvételére egyébként is emlékeztető Walter von der Vogelweide-költeményt: *Ó jaj hogy eltűnt minden...*

Radnóti ír egy képverset is: *Papírszeletek (Virág)*. Itt nem annyira Appollinaire és saját fordítói gyakorlata befolyásolja, mint a képversnek az ókortól fogva alkalmas volta

az idilltartalom kifejezésére („eidyllion”: ‘képecske’ → ‘pásztorköltemény’). A kis vers így vizuális örömet is nyújt.

III. Hangulatkeveredés

Ez a fejezetünk részben a szó fogalmi tartalmának, részben pedig a szövegösszefüggés hangulati értékének vizsgálatához kapcsolódik. Ahogyan a költő feje fölött sűrűsödnek a viharfelhők, egyre nagyobb ellentét támad a kor gyilkos valósága, s a költő vágyai, békeszeretete, eszméi között. Talán ez magyarázza meg, hogy versei a költői realizmusnak megfelelően hangulatilag is összetettek. Az idilli szövegkörnyezet s a fájdalom és undor szavai közti ellentét reálisan fejezi ki a pusztító kor és a pusztulásra ítélt költő lelke közti ellentétet. Pl. a Lángok lobognak... c. versből a gyilkolás és az undor szavai: *hánykódó, honvágytól részeg, sárga félelemtől rókázó, halál, háború, aknák, gép dörögve száll, olaj csorog, sikos testével, vak düh, örvény sziszeg, füstbe jár a nap, vért virágzik, holt férjfiak, széttépett delfinek, bög a vész, félelem* — s az elsősorban hangalakjánál, hangfestő voltánál fogva idillikus szókinccs: *lobognak, kihűnynek, hajlong, lebegnek, érzékeny, ringva, hajladoz* — mondanunk sem kell, hogy ebben a szövegkörnyezetben mennyire elveszíti idilli jellegét. A Mint a halál c. vers viszont megmarad az idill keretein belül, de annál kevertebb hangulatot hagy bennünk. (Vö. még: Veres-mart, Nyugtalan őszül stb.)

Az üldözött, hazájától megfosztott költő írta ebben az időben a legszebb hazafias költeményt; a Nem tudhatom címűt. Többretegű, változatos szókinccsével egységbe forrt, művészi hangulatot kelt. Szinte minden eddigi jellemzője szerepel a versben. Az idill: *fütylős gyümölcsös, méz, áfonya*; az ehhez tartozó átletesítés: *lábamhoz térdepel egy-egy bokor*; a fájdalom: *a házfaláról csorgó vöröslő fájdalom, sírogat*; a modern szakszókinccs: *gép, műszer, távcső*; s az egészet összeölelő pátosz: *Nagy szárnyadat borítsd ránk, virrasztó éji felleg*.

A legszebb idill, Radnóti egyéniségének egyik legkifejezőbb tükré a munkatáborban született: *À la recherche...* A vers emlékezik: különös játékosság keveredik benne az elégikus szomorúsággal, a múlttól való távolságot érezteti az antik versforma is, antikizáló szókinccsel. Figyeljük meg a sűrű alliterációt, játékos hanghatásokat: *régi, szelíd esték; nemesedtek; költőkkel... koszorúzott tündöklő asztal, hova csúszol; szürkebarátot ittak a jürge barátok; szépszemű karcsú pohárból; zöld jelzők ringtak; hova tűntek a bőlcs borozások? szaporodtak a ráncok a szépmosolyú fiatal nők ajka körül; elnehezdedtek a tündérléptű leányok; a háború hallgatag évei; harcra tiportak; megbújnak a nők mosolyában... kik eltemetetlen, távoli erdőben s idegen letelezőn alusznak.* Ebbe az elégikus hangnembe fonódnak a kor jellemző szavai: *lepecsételt marhakocsikban, aknamezőkön, szálltak a gyors behívók, mocskos éj fedezéke alatt, jegyverrel a kézben, néma fogoly.*

Az utolsó nagy vers, az Erőltetett menet 1944. szeptember 15-én született. A vers nehezen indul, el-elfúló súlyos szavakkal, melyeket némi archaizáló tendencia színez át: *földre rogyván, jölkél, lépked, asszony, jámbor.* Mindez a disztelen egyszerűség kedvéért van, erről meggyőz bennünket a formaművész Radnóti két erős asszonánca is: *talán — halál, verandán — szilvalekvár.* Az elakadó lassú sorokból nem rí ki a bizarr kép sem:

hanyattfeküdt a házfal, eltört a szilvafa
és félelemtől bolyhos a honni éjszaka.

Ez a fájdalmat sugárzó tájkép a régi idill megkeseredése. Patetikus sóhaj (*ó, hogyha hinni tudnám*) vezet át az idillt felidéző részbe — s a régi boldogság emléke ad erőt az utolsó percben.

... s mint egykor a régi hűs verandán
a béke méhe zöngne, míg hűl a szilvalekvár,
s nyárvégi csönd napozna az álmos kerteken,
a lómb között gyümölcsök ringnának meztelen,

és Fanni várna szökén   a rőt sövény elött,
s árnyékot írna lassan   a lassú délelött, —
de hisz lehet talán még!   a hold ma oly kerek!
Ne menj tovább, barátom,   kiálts rám! s fölkelek!

Frl. Ágnes Kurcz

DER GEFÜHLSTON IN DER DICHTUNG RADNOTIS

In Bezug auf den Gefühlston begegnen wir in unserer Literatur nur Arbeiten theoretischen Charakters. Die Studie prüft in der *Tätigkeit eines Dichters* den Gefühlswert der Wörter. Selbst der Dichter Miklós Radnóti, der jung das Martyrium erleiden musste, hat in seinen theoretischen Arbeiten dem Ausdruckswert der Wörter grosse Bedeutung zugeschrieben.

Die Studie weist in der Dichtkunst Radnotis fast alle Möglichkeiten im Zustandekommen des natürlichen und Assoziationsgefühlstons nach. An Stelle des gesuchten schmetternden Tones, der seinen expressionistischen Frühabschnitt kennzeichnet, tritt zur Zeit des vorstossenden Faschismus, in der dichterischen Sprache von Radnóti der verzweifelte Wunsch nach dem Frieden der humanistische Protest des modernen Idylls. Allmählich erscheinen im idyllischen Wortschatz in den melodischen Wörtern die Wörter des Entsetzens, und die innere Welt des Dichters und die drohende Aussenwelt ergeben einen eigenartigen Kontrast auch in den kleinsten Elementen der Gedichte. Die häufige Anwendung der klang- und stimmungsmalenden Wörter, das Spielerische, das „Beseelen“ d. i. die nur bei Attila József vorfindbare und dieser gleichstellbare Personifikation der Natur- und sachlichen Erscheinungen (durch die nicht die Anschauung, sondern die Stimmung erweckt wird), die dynamisch wirkende Überzahl an Verben, aber auch die selten gebrauchten Fremd- und mundartigen Wörter, die Wörter der Gruppen- und Schichtsprachen, Neologismen: durch all das wird die, die innere Welt des Dichters versinnlichende Idyllensehnsucht zum Ausdruck gebracht. Auch beutete der Dichter den Stimmungswert des Textzusammenhanges aus: die Stimmung die ein einzelnes Wort hervorrief konnte im Satzfeld völlig gegensätzlich werden und die vereinfachte, demzufolge mit elementarer Kraft wirkende versabschliessende Pointe wird stets charakteristischer für die Gedichte. Diese dichterische Sprache knüpft sich in einzelnen Stimmungselementen immer mehr an die humanistischen Traditionen: an das antike Idyll (Virgil), an die Vaterlandsliebe der Dichter des grossen ungarischen Freiheitskampfes des 19. Jahrhunderts (Vörösmarty). Seine dynamischen Hexameter, aus denen die antike Stimmung strahlt, verleihen aber nebstbei eine moderne, beunruhigende Musik den Gedichten. Als bewusster Dichter erfasste er auch den visuellen Stimmungseffekt des dargestellten Bildes („Angestregter Marsch“). In seiner späten Epoche vermischte er in seinen kunstvollsten Gedichten meisterhaft die verschiedene Stimmungen hervorrufenden Elemente — immer nach dem funktionellen Gesichtspunkt des Verses.